

Orální historie a lidé bez domova / Oral History and The Homeless ¹

Petra Botková

Abstrakt

Studie se zabývá životy lidí, kteří stojí v pozadí zájmu soudobé historiografie. Jde o obraz, jak formují svůj životní příběh osoby, které jsou na okraji společnosti. Narátoři jsou lidé, kteří byli v roce 1989 starší 18 let a mají vlastní zkušenost s bezdomovectvím v polistopadové době. Bezdomovectví je v práci zkoumáno jako fenomén, který se začíná na veřejnosti objevovat spolu s transformací České republiky. Výzkum je založen primárně na metodě orální historie se současnými lidmi bez domova.

Abstract

The purpose of this work is to introduce to the reader the people whose lives have only been of marginal interest to modern historiographers. It portrays how the people living on the edge of society construct their personal stories. The narrators are people who were older than 18 years in 1989 and who personally experienced homelessness after the Velvet Revolution. Homelessness is explored as a public phenomenon appearing alongside the transformation of the Czech Republic. The research is based primarily on the oral history method with people who are currently homeless.

Klíčová slova: Bezdomovectví; orální historie; rok 1989; transformace.

Key words: Homelessness; Oral History; The Year 1989; Transformation.

Úvod a téma výzkumu

Poslední sčítání realizované Výzkumným ústavem práce a sociálních věcí ukázalo, že v České republice žije 24 000 osob² bez domova. Téma bezdomovectví se také aktuálně spojuje s problematikou zákona o sociálním bydlení, který v České republice stále chybí. Bezdomovectvím je míněn stav, kdy jsou osoby „bez střechy a bez bytu“ podle mezinárodní typologie ETHOS. Konkrétně se jedná o osoby přežívající venku, osoby v noclehárnách a osoby v azylových domech

¹ Tato publikace vznikla v rámci projektu SVV 'Historická antropologie moderních společností', č. 260733, řešeného na Univerzitě Karlově, Fakultě humanitních studií.

² Výzkumný ústav práce a sociálních věcí. Sčítání osob bez domova [Online] Dostupné z URL: <https://www.vupsv.cz/2019/04/05/scitani-osob-bez-domova/> [Cit. 2019-11-1].

nebo obecních ubytovnách.³ Touto typologií se řídilo i výše zmíněné sčítání. Sčítání se netýkalo osob, které žijí na komerčních ubytovnách, mají nevyhovující bydlení (např. „bez elektriny, bez WC“) nebo mají nejisté bydlení (např. bydlí u známých, příbuzných). Platforma pro sociální bydlení podle svého průzkumu uvádí, že číslo je tedy daleko vyšší, a to 83.000 lidí bez skutečného domova.⁴

Lidé napříč sociálními vrstvami se vyjadřují k tomu, co se za posledních 33 let změnilo, jak tento „zlom“ v naší historii prožili. Ve veřejné debatě ovšem chybí hlas těch, kterých se nikdo neptá. V současnosti jsou lidé bez domova jednou ze sociálně deklasovaných skupin obyvatel a většinová společnost je vnímá rozporuplně. I proto jsou sami lidé bez domova v centru zájmu této studie a z jejich řad se rekrutují narátoři pro tento výzkum.

Cílem studie je nastínění perspektiv života lidí bez domova z pohledu orální historie a soudobých dějin. Společným rysem vybrané skupiny narátorů je životní zkušenost s bezdomovectvím po roce 1989. Jde o pokus zachytit nynější osobu bez domova tak, jak vnímají svůj vlastní život. Rok 1989 je zde vnímán jako milník ekonomických, politických a společenských změn. Pomyslnou časovou osou je překrývání životů narátorů, a to především od období tzv. normalizace do současnosti. Prvotní hybnou silou a důvodem, proč téma bezdomovectví zvolit, bylo „dovolit odmítnutým lidem vstoupit do historie“⁵ pomocí metody orální historie a výzkumu v terénu.

Historický a společenský kontext

Totalitní režim na dlouhou dobu doslova ochromil volný pohyb osob. K tomu přidaná povinnost někam patřit a někde pracovat znamenala hluboké poznamenání percepce sociální marginality v české společnosti.⁶ Po roce 1989 se veřejnost musela začít vyrovnávat s tím, že začala potkávat lidi bez domova. Bezdomovectví se ze skryté formy objevilo do formy zjevné doslova „ze dne na den“.

Existovali lidé, kteří byli v podstatě bez domova už před rokem 1989 - prožili dětství v dětských domovech, mládí v internátech a po dvouleté vojenské službě už jen přežívali v různých podnikových ubytovnách, někteří s občasným

³ Housing first guide: ETHOS – European Typology of Homelessness and housing exclusion [Online] Dostupné z URL: <http://housingfirstguide.eu/website/ethos-european-typology-of-homelessness-andhousing-exclusion/> [Cit. 2019-11-1].

⁴ Kdo to platí: Češi bez domova. Platforma pro sociální bydlení. [Online] Dostupné z URL: https://www.mall.tv/kdo-to-plati/cesi-bez-domova-problem-ktery-ma-levnejsi-reseni?fbclid=IwAR2cqH-GetgEA0GUj3y4bDZzFkURY_0TGtAe3lu2opggi5bFTha3BDk-U1c [Cit. 2020-01-02].

⁵ VANĚK, Miroslav. *O orální historii s jejími zakladateli a protagonisty*. Praha: Centrum orální historie Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR, 2008. Hlasy minulosti. ISBN 978-80-7285-107-2, s. 72.

⁶ MATOUŠEK, Oldřich, Pavla KODYMOVÁ a Jana KOLÁČKOVÁ, ed. *Sociální práce v praxi: specifika různých cílových skupin a práce s nimi*. Vyd. 2. Praha: Portál, 2010. ISBN 978-80-7367-818-0, s. 318.

pobytem ve vězení nebo v ústavu.⁷ Lidé, kteří tímto způsobem žili, nepoznali zázemí domova:

„Příkladem je muž, nar. 1940, svobodný. Nikdy nikde nebydlel. Za války prožil dětství v sirotčinci, později v dětském domově. Pak byl na vojně a od té doby až do r. 1990 po podnikových ubytovnách. Po zrušení jeho poslední ubytovny ztratil i práci (a zůstal na ulici).“⁸

Bezdomovectví se dostává po roce 1989 do popředí zájmů novinářů. Veřejnost začala vnímat existenci lidí bez domova prostřednictvím médií, a to spoluutvářelo sdílený obraz této skupiny. Tato skutečnost nebyla problémem jen Československa, ale i dalších postsocialistických zemí. Tématu bezdomovectví se ze začátku 90. let věnovali i sociologové. Ti dochází k závěrům, že *„listopad 1989 vytvořil podmínky pro existenci problému lidí bez domova a také pro existenci problémů, jejichž projevem bezdomovectví může být. Přinesl na jedné straně společensko-politické změny, které problém odhalily, a na druhé straně společensko-ekonomické změny, které jej ještě zesílily.“⁹*

Bylo evidentní, že *„ekonomická transformace dopadne na určitou nemalou část společnosti“¹⁰*. Lze mluvit o několika skupinách lidí, kteří byli na ulici. Část z nich byli propuštění lidé z výkonu trestu odnětí svobody díky amnestii, například právě tzv. příživníci ze socialistické éry.¹¹ Docházelo k uzavírání podnikových ubytoven a tzv. svobodáren. Zároveň docházelo během přechodu k tržnímu hospodářství k uzavírání některých podniků, jelikož neměly dostatečnou konkurenční schopnost. Lidé ztráceli svá zaměstnání kvůli nadbytečnosti, protože pracovní místa byla někdy uměle vytvořená. Další skupinou byli formálně zaměstnaní před rokem 1989, kteří již pracovat nechtěli. Dále se zavedlo tržní nájemné, problematika bydlení byla také spojená s privatizací a restitucemi.¹²

⁷ Asociace vzdělavatelů v sociální práci. Sociální práce. [Online] Dostupné z URL: http://www.socialniprace.cz/soubory/4-2006_bezdomovectvi-120116134722.pdf [Cit. 2019-11-3], s. 65.

⁸ Asociace vzdělavatelů v sociální práci. Sociální práce. [Online], s. 65.

⁹ ŠAFARŤKOVÁ, Marie. *Lidé bez domova*. in: Sociologický časopis. 1994, s. 373-380. Dalšími pracemi z řad sociologů jsou: Machonin, Pavel. 1993. „K problému sociální identifikace chudých a chudobě se bližících vrstev obyvatelstva ČSFR.“ *Sociologický časopis / Czech Sociological Review* 29 (2): 225-239; Machonin, Pavel, Milan Tuček. 1994. „Geneze nové sociální struktury v České republice a její sociální aktéři.“ *Sociologický časopis / Czech Sociological Review* 30 (3): 285-305; Machonin, Gathar, Tuček. *Vývoj sociální struktury v České společnosti 1988-1999*. Sociologické texty. 2000. Sociologický ústav AV ČR.

¹⁰ RÁKOSNÍK, Jakub a Igor TOMEŠ. *Sociální stát v Československu: právně-institucionální vývoj v letech 1918-1992*. Praha: Auditorium, 2012. ISBN 978-80-87284-30-8, s. 385.

¹¹ VAŠÁT, Petr. *„SME NA JEDNÝ LODI“: Organizace, práce a časoprostor třídy nejnchudších v prostředí postsocialistické České republiky*. 2013. Disertační práce. Západočeská univerzita v Plzni, s. 45.

¹² Ústava České republiky ani žádný ústavní zákon explicitně nezaručuje právo na bydlení. Obecně je zaručeno právo na pomoc pro zajištění základních životních podmínek Listinou základních práv

Propouštění byli i lidé z psychiatrických léčeben a ústavů, plnoletí vycházeli z dětských domovů, vznikla konkurence na trhu práce a nezaměstnanost. S otevřením hranic se začali objevovat i migranti (ať už legální či nelegální). „*Již když přehlížení problému chudoby v éře lidové demokracie i reálného socialismu bylo primárně motivováno ideologicky – ve vyspělé socialistické společnosti podle tohoto ideologického schématu chudina z podstaty nemohla existovat – dílčí poznatky empirické sociologie ukazovaly, že v jisté míře byl tento názor v případě české i slovenské společnosti oprávněný.*“¹³ Tím, že sociální politika byla závislá na hospodářské politice, otázka chudoby nebyla řešena jen tradičními nástroji, které se řadí do sociální politiky, ale podléhala ekonomické situaci. „*Nezanedbatelný význam pro životní úroveň měly i rozsáhlé cenové dotace, stejně jako politika plné zaměstnanosti. Po roce 1989 došlo k jejich rychlé eliminaci, a proto se začaly vytvářet nové podmínky, které tyto problémy spojené s chudobou řešily.*“¹⁴

Na tyto situace reaguje, jak stát (například zřízením úřadů práce, podpora v nezaměstnanosti, státní sociální podpora aj.)¹⁵, tak občanská společnost v rámci vzniku neziskových organizací. První, kdo se tomuto tématu začal věnovat, byla *Naděje*, *Armáda spásy* a *Charita ČR*. První koncepce k řešení bezdomovectví se uskutečňuje až v roce 2000. Do té doby se jednalo o jednotlivé aktivity organizací.

Problematika sociální politiky, sociální práce a sociálních témat se dostává do popředí zájmu veřejnosti především po roce 1989 z hlediska utváření nového systému. „*Radikální zvraty v rozsahu a kvalitě sociální ochrany nepřipadaly*

a svobod. Listina základních práv a svobod byla uvedena do čs. právního řádu ústavním zákonem č. 23/1991 Sb. a do právního řádu České republiky usnesením předsednictva České národní rady č. 2/1993 Sb. Zde citace z článku 30, odst. 2. Listina základních práv a svobod však navazuje na mezinárodní dokumenty, které Česká republika ratifikovala. Znění Mezinárodního paktu o hospodářských, sociálních a kulturních právech je pregnančnější: Státy uznávají právo každého jednotlivce na přiměřenou životní úroveň pro něj a jeho rodinu, zahrnující v to dostatečnou výživu, šatstvo, byt, a na neustálé zlepšování životních podmínek. Všeobecná deklarace lidských práv je součástí našeho právního řádu již od roku 1948. Do roku 1989 přidělovaly úřady byty správním rozhodnutím, od devadesátých let je nájemní vztah znovu smluvní podle Občanského zákoníku. Domy stát vrátil původním majitelům, další převedl na obce, některé domy byly privatizovány prodejem. Nájemní vztahy zůstaly v platnosti (některé vznikly před více než 50 lety). Nájemní vztah k bytu upravuje Občanský zákoník. Zdroj.: Asociace vzdělavatelů v sociální práci. Sociální práce. [Online], s. 65.

¹³ RÁKOSNÍK, Jakub a Igor TOMEŠ. *Sociální stát v Československu: právně-institucionální vývoj v letech 1918-1992*, s. 385.

¹⁴ RÁKOSNÍK, Jakub a Igor TOMEŠ. *Sociální stát v Československu: právně-institucionální vývoj v letech 1918-1992*, s. 385.

¹⁵ Novými instituty jsou např. Státní sociální podpora (1995), Podpora v nezaměstnanosti (1990), Zdravotní pojištění (1992). *Zákon o sociálních službách* č. 108/2006 Sb. v České republice účinnost nabyl v roce 2007.

v úvahu, nicméně výrazné přizpůsobení systému novým podmínkám bylo považováno za nutné. Výchozím dokumentem pro změny byl „Scénář sociální reformy“, který byl předložen Federálnímu shromáždění v září 1990“.¹⁶

Metodologie

Základní metodou sběru dat tohoto výzkumu je orální historie, protože nabízí možnost, „aby jednotlivci sami promluvili za svou vlastní část dějin; umožňují lidem, kteří nebyli zahrnuti do historických záznamů, kterým bylo řečeno, že nejsou důležití, aby řekli svůj vlastní příběh.“¹⁷ Tyto příběhy podlely celkové analýze a interpretacím v celém jejich celku a souvislostech v kombinaci s dalšími prameny.

Narátoři jsou lidé, kteří v současné době žijí v Praze a nemají stálý domov. Narátory jsem poznala při výkonu své práce terénní sociální pracovnice. Osoba bez domova se pro studii chápe jako ta, která nemá trvalý domov – tj. stálý podnájem či vlastní nemovitost. Narátoři „bydlí“ nebo se zdržují pravidelně či nepravidelně na ubytovnách, azylových domech, noclehárnách, opuštěných domech, ve stavebních buňkách, chatkách, chatrčích, přístřešcích, stanech anebo spí přímo na ulici. Pro tuto studii bezdomovectví dále nedefinuji. Někteří narátoři však sami sebe jako „bezdomovce“ necharakterizovali, buď to přímo řekli, nebo mluvili v souvislosti s osobami bez domova jako „oni“.¹⁸ Narátoři se narodili před rokem 1970 a prožili tak většinu svého dospívání v období tzv. normalizace. Ročník narození byl důležitým kritériem z toho důvodu, aby narátoři mohli porovnat život před a po roce 1989. S každým byly nahrány dva anonymní rozhovory, a to buď to v jejich přirozeném prostředí, nebo v prostorách sociálních služeb. Dva potencionální narátoři účast na výzkumu odmítli. Narátoři jsou označeni počátečním písmenem svého křestního jména, přezdívky či příjmení, aby nedocházelo k duplicitě.

¹⁶ VEČERNÍK, Jiří. *Proměny a problémy české sociální politiky*. in Sociologický časopis. [Online] Dostupné z URL: http://sreview.soc.cas.cz/uploads/0680022d7a7151150edf6787bab278dd0efb5081_573_507vecernik18.pdf [Cit. 2019-12-14].

¹⁷ VANĚK, Miroslav. *O orální historii s jejími zakladateli a protagonisty*, s. 44-45.

¹⁸ Pozn.: Používání kolísavosti singuláru či plurálu („já“, „my“, „oni“) může být naznačením postojem narátora v různých směrech: buď ve směru zájmu, angažovanosti a ztotožnění s pojednávanou zkušeností, anebo naopak nesouhlasu a distance od ní. Zdroj.: VANĚK, Miroslav a Pavel MÜCKE. *Třetí strana trojúhelníku: teorie a praxe orální historie*. 2., přepracované a doplněné vydání. Praha: Univerzita Karlova v Praze, nakladatelství Karolinum, 2015. Orální historie a soudobé dějiny. s. 200.

Narátori

Zkratka pro výzkum	Pohlaví	Ročník narození	Doba ve stavu „bezdomevctví“ po roce 1989*
A	muž	1968	28 let
D	žena	1957	8 let
E	žena	1970	12 let
J	žena	1960	30 let
K	žena	1959	6 let
L	muž	1956	20 let
M	žena	1948	12 let
R	muž	1966	19 let
V	muž	1967	20 let
Z	muž	1964	20 let

* Informace od jednotlivých narátorů. Někdy nedokázali říct přesná data a používali výrazy: „zhruba“, „asi“, „přes“ apod. Mohla v tom být započítána i léta ve výkonu trestu odnětí svobody – šlo o tresty krátkodobého charakteru.

Interpretační eseje**Jak se žilo před rokem 1989?**

Kromě životních příběhů narátorů a jejich zkušeností s bezdomovectvím jsem zjišťovala, jak pohlízejí na život před a po roce 1989. Narátorů jsem se ptala obecně, jak vnímají život před rokem 1989. Rok 1989 je zde pouze pracovním mezníkem, protože s ním pracují i jiné orálně historické výzkumy v České republice. Více než o státu a politické situaci jako takové narátori mluvili o tom, „jak se žilo a žije“. Do výzkumu jsem vstupovala s tím, že zaměstnání bude největším okruhem, který bude z témat života před rokem 1989 hodnoceno kladně. Dalo by se říci, že se mi tato myšlenka potvrdila, ale přeci jen s širším kontextem. „*To že se zrušil paragraf příživa je špatný, ten měl zůstat. Myslím si, že hodně lidí by si rozmyslelo kriminál (nebo) si radši vydělat... za další nebylo by tolik lidí*“

*na ulici. Je jich hrozně. Dochází ke krádežím, ty lidi si potřebujou někde sehnat práci. A to nemají tu možnost, takže se uchylují vlastně k trestní činnosti...*¹⁹

Jedním z orálně-historických výzkumů, kde se pracuje s tématem práce, a který se zabýval životem lidí i v období tzv. normalizace a pracuje s pojmem „transformace“ je *Příběhy (ne)obyčejných profesí*. Zde autoři dávají prostor profesním skupinám, které nepatřily „k hlavním figurám historické šachové partie“²⁰. Co se týče témat osobního a profesního života mých narátorek, spatřuji podobnosti například v kapitole o prodavačkách. Životy prodavaček totiž ovlivňovaly genderové společenské stereotypy, které se promítaly do jejich osobního života – akcent na rodinný život, nedostatek volného času.²¹ Účastníci mého výzkumu celkově ani tak nevzpomínali na to, jak se pracovalo, jako na to, že „práce prostě byla pro všechny“. Občas vzpomínali na nějaké vtipné příhody ze zaměstnání.

*„To je těžký, jak co. Volnost tam nebyla taková jako teď. A co se týče práce, peněz, bydlení, tak to bylo opravdu lepší za komunistů. To ste měla jistotu, že když si požádáte o byt, máte ho. O práci nebyla nikdy, ale nikdy nouze... o peníze. Měla ste pravidelnej plat.“*²² Druhým nejčastěji zmiňovaným tématem, které se pojí s prací a jistotou, bylo bydlení, tedy to, že „každý měl byt“. Dle narátorů bylo „za komunismu líp“ z hlediska obecně materiálních jistot. Jak ale například ukazuje orálně-historický výzkum *Obyčejní lidé*, se zaměřením na bytovou politiku, zde náhodně vybraní narátoři různých profesí z odlišných regionů republiky dobové sociální jistoty v oblasti bydlení hodnotili různorodě. Zmiňují se i o dřívčských svépomocných stavbách, bydlení u rodičů a dalších kompromisních kroků, které ukazují, že zajistit si bydlení nebyla snadná záležitost. Tento proces znamenal velké sebezapření, obětování volného času a někdy i zdraví a jako takový není kompatibilní s tradovaným obrazem.²³

¹⁹ Rozhovor Petry BOTKOVÉ (studentka Karlova Univerzita) s „V“ (osoba, která má osobní zkušenost s bezdomovectvím), dne 6. 4. 2019 v Praze. Přepis rozhovoru uložen v osobním archivu tazatelky v Praze.

²⁰ VANĚK, Miroslav a Lenka KRÁTKÁ, ed. *Příběhy (ne)obyčejných profesí: česká společnost v období tzv. normalizace a transformace*. Praha: Karolinum, 2014. Orální historie a soudobé dějiny. ISBN 978-80-246-2813-4, s. 7.

²¹ VANĚK, Miroslav a Lenka KRÁTKÁ, ed. *Příběhy (ne)obyčejných profesí: česká společnost v období tzv. normalizace a transformace*, s. 416.

²² Rozhovor Petry BOTKOVÉ (studentka Karlova Univerzita) se „Z“ (osoba, která má osobní zkušenost s bezdomovectvím), dne 4. 7. 2019 v Praze. Přepis rozhovoru uložen v osobním archivu tazatelky v Praze.

²³ VANĚK, Miroslav, ed. *Obyčejní lidé?!: pohled do života tzv. mlčící většiny: životopisná vyprávění příslušníků dělnických profesí a inteligence*. Praha: Academia, 2009. Historie (Academia). ISBN 978-80-200-1791-8, s. 326.

Dále narátoři například vzpomínali, že hodně služeb pro občany bylo dostupných a hlavně zadarmo (například zubař). Na druhou stranu narátoři mluvili o tom, že často něco nebylo, nebo že se něco nemohlo, ale že to vlastně nevadilo, protože například oblečení jim posílali příbuzní, kteří bydleli v zahraničí. Podobně to bylo s cestováním: „...*nehleď na to, že se říká že lidi nemohli do ciziny – blbost. Já sem byl jako malej v Bulharsku, Německu východním, v Jugoslávii i když tam bylo problém se dostat, pak s tím fotbalem sem něco projezdil, ale u nás jsou takový krásny místa! Na co ty lidi jezděj do ciziny!*“²⁴

Postoj k předlistopadové sociální realitě se na základě výpovědi narátorů jeví jako rozporuplný. Když shrnu to, co mi narátoři svěřili, lze to zobecnit do věty: „Sice byl život v totalitě někdy špatný, ale zase tak hrozné to nebylo a hlavně – měli jsme jistotu!“

Ve výzkumu *Obyčejní lidé* Gabřasová zmiňuje citaci narátora, který odkazoval na politickou realitu předlistopadového režimu „tenkrát“ a současnost jako „teďka“. Zde zároveň poukazuje na to, že existuje zajímavá dynamika mezi chápáním a prožíváním minulých událostí.²⁵ Spojitost s mými narátory spatřuji právě v tom, že výraz „komunistický režim“ se v předlistopadové době nepoužíval a narátoři se s ním setkávají především v současnosti, ale už je nějak emočně zabarvený. Další věcí, kterou je nutno brát na zřetel je, že narátoři srovnávali minulé poměry se svou současnou tíživou sociální situací a vzpomínali tak pouze na ty věci, které jim teď chybí.

Dotované ceny a umělá přezaměstnanost působila a dodnes působí retrospektivně. Retrospektivou chápou proces, který je spojen se selektivitou paměti z hlediska dnešních zájmů. Vyprávění jsou rekonstrukcí minulosti z dnešního pohledu a prolínají se v nich jak současné, tak i minulé postoje s ohledem na současnou situaci. Vzpomínky jsou také selektovány vlivem většinové kolektivní paměti. Paměť má tendenci přizpůsobovat se neustále proměňujícím se obrazům utvářených v rámci společenských skupin.²⁶ Lze to také vystihnout pojmem *nostalgie* - „*touha po začátcích, po něčem, co už nikdy nebude takové, jaké to ve zpětném pohledu kdysi bývalo.*“²⁷ V době před rokem 1989, ke které se ve vyprávění narátoři vraceli, byli navíc mladší a jednoznačně pozitivní a nostalgicky zabarvené vzpomínky mohly být právě proto značně idealizované.²⁸ To, že narátoři

²⁴ Rozhovor Petry BOTKOVÉ (studentka Karlova Univerzita) s „R“ (osoba, která má osobní zkušenost s bezdomovectvím), dne 10. 6. 2019 v Praze. Přepis rozhovoru uložen v osobním archivu tazatelky v Praze.

²⁵ VANĚK, Miroslav, ed. *Obyčejní lidé?!: pohled do života tzv. mlčící většiny: životopisná vyprávění příslušníků dělnických profesí a inteligence*, s. 97.

²⁶ VANĚK, Miroslav. *Třetí strana* trojúhelníku, s. 33-34.

²⁷ KELLER, Jan. *Posvěcení bezdomovců: úvod do sociologie domova*. Praha: Sociologické nakladatelství SLON, 2013. Sociologické aktuality. ISBN 978-80-7419-155-8, s. 18.

²⁸ VANĚK, Miroslav, ed. *Obyčejní lidé?!: pohled do života tzv. mlčící většiny: životopisná vyprávění*

mluvili o době před rokem 1989 pozitivně, ale neznamená, že by se vyjadřovali nesprávně nebo se dokonce pletli či nebyly věci a situace, kdy stát před rokem 1989 lidem při jejich každodenních problémech pomáhal.

Většina narátorů vzpomíná na dobu před rokem 1989 jako většina běžné populace²⁹ a je to možná jev, který je může ukázat v profilu „jsou stejní jako my“ nebo „jsme stejní jako oni“. Při pohledu na politickou situaci byla situace obdobná. Ptala jsem se narátorů, zda nějak vnímali to, že žili/dospívali v období tzv. normalizace, ale i na to, jak se dozvěděli o demonstracích na konci roku 1989. Výsledkem je, že se mezi nimi našli ti, kteří to spíše nevnímali, ale i ti, které demonstrace ani nezajímali – tzn. většinou řešili svůj osobní život. Otázkou zůstává, zda je příčinou časový odstup nebo proměna významu těchto událostí – anebo zda „to šlo mimo ně“. Za prvé někteří narátoři byli v tu dobu ve výkonu trestu. Pokud je něco zajímalo, tak fakt, kdy se dostanou na svobodu. Dále pak například narátorka E řešila svoje těhotenství a nevěru manžela. Často zaznívalo, že „politika“ je nezajímá, protože řeší to, aby přežili – žijí z toho, co najdou, jako v případě narátora A. Co je ale myšleno „politikou“? Když jsem se narátorů ptala, zda se s rodiči doma bavili o politické situaci v zemi, když byli dětmi nebo dospívali, někdy opět moc nevěděli, co si pod touto otázkou představit. Konkretizovala jsem to na otázky typu, zda si doma například vyprávěli politické vtipy apod. Dále jsem se ptala, zda narátoři chodí volit. Pojem politika tedy v rozhovorech znamenal obecně vše kolem transformace České republiky a především otázku „důvěry ke státu“ z pohledu služeb a benefitů pro občany. Ne méně také důvěru v přední politické představitele.

Další skupinu tvořili narátoři, kteří předlistopadovou politickou situaci vnímají velmi citlivě a stojí si za názorem, že život v totalitě pro ně byl z pohledu nedodržení základních lidských práv a svobod špatný. Tito narátoři zároveň hodnotí současný politický stav a vývoj po roce 1989 negativně: *„Já jsem v západním Německu byl, a vim jak to tam chodilo, vůbec představy o tady tomhle státě, je to takový... dyť víte jaká je doba, támhle probíraj nějakýho Babiše kterej je trestanej, dyť všechno jsou to bývalí komunisti. Všecko, celá vláda. Ať je to Zeman, ať to byl Klaus, dyť Klaus vystudoval za komunistický peníze... jedinej kdo tady opravdu platil byl Havel. Jinak to je dneska všechno pól, proto ani k volbám nechodím, nadávám na ně kudy můžu, a říkám zlatí komunisti.“*³⁰

Politiky, které narátoři nejvíc zmiňovali, byli Václav Havel, Václav Klaus a Andrej Babiš. Jednou to byl i Miloš Zeman. Osoba Václava Havla byla vnímána

vní příslušníků dělnických profesí a inteligence, s. 483.

²⁹ VANĚK, Miroslav, ed. *Obyčejní lidé?!: pohled do života tzv. mlčící většiny: životopisná vyprávění příslušníků dělnických profesí a inteligence*.

³⁰ Rozhovor Petry BOTKOVÉ (studentka Karlova Univerzity) s „R“ (osoba, která má osobní zkušenost s bezdomovectvím), dne 10. 6. 2019 v Praze. Přepis rozhovoru uložen v osobním archivu tazatelky v Praze.

pozitivně i negativně, ostatní vyjmenovaní byli vnímání jen negativně, pouze jednou u Andreje Babiše narátor doplnil, že „mu ty peníze přeje“ – s doplněním, „že stejně kradou všichni“. Snažila jsem se poznat, zda toto vnímání například osoby Václava Havla mělo nějaký vývoj a v rámci let se změnilo. Narátoři, kteří téma politiky nějak rozvinuli, jsou zklamaní a našťvaní, že po roce 1989 byl život těžší. Ne tak idylický a automaticky lepší, jak si ho mohli představovat.

Bezdomovectví u narátorů není vnímáno tak, že jeho hlavní příčinou je transformace České republiky. Narátoři nezastávají názor, že za jejich životní situaci je odpovědný stát či jeho političtí představitelé. Co ale vnímají je, že reintegrace je proces, který byl měl být propojen se státní sociální politikou. Současná problematika, která se v rozhovorech nejvíce objevovala, je stále chybějící zákon o sociálním bydlení. Hodně se také narátoři vyjadřovali k problematice exekucí.

Střípky ze života na ulici

Co pro narátory znamená žít na ulici, být bez domova? Jak se tento pohled může lišit od toho, co si myslí většinová společnost? Ptala jsem se narátorů, jaké byly začátky života na ulici, jak se s tím vyrovnávali, co bylo nejtěžší, zda by našli i něco pozitivního a obecně, jak jejich život vypadá. Výzkum *Bezdomovectví ve středním věku – příčiny, souvislosti a perspektivy*³¹, pracuje s cílovou skupinou lidí bez domova ve středním věku a rozpracovává celou problematiku bezdomovectví právě přes jejich životní příběhy, takže je mému výzkumu v mnoha ohledech podobný. Zabývá se však otázkami života na ulici v celé jeho šíři. Ve své studii se věnuje pouze těm oblastem života, o kterých se zmínili sami mí narátoři.

*„Bezdomovec v produktivním věku se hůře adaptuje na podmínky ulice než bezdomovec mladší, neboť ztrácí nejen fyzické zázemí, ale také dosavadní společenské postavení.“*³² Cílem této části tedy není zpracovat celou problematiku bezdomovectví – narátoři si sami vybrali, co na mé otázky odpoví, tomu příkládám důraz.

*„Sem se živil po popelnicích... sem sbíral šrot a tím sem si vydělával ve sběrnách... Čtyři roky jsem žil jak se dalo, po lavičkách, po lesích a tak různě.“*³³

V ukázce narátor popisuje, jak vypadaly jeho první čtyři roky života na ulici, když ztratil domov v plném slova smyslu: Domov poskytuje na prvním místě především bezpečí. Každý člověk potřebuje mít důvěrně známé místo, které mu

³¹ VÁGNEROVÁ, Marie, Jakub MAREK a Ladislav CSÉMY. *Bezdomovectví ve středním věku: příčiny, souvislosti a perspektivy*. Praha: Univerzita Karlova, nakladatelství Karolinum, 2018.

³² MAREK, Jakub, Aleš STRNAD a Lucie HOTOVCOVÁ. *Bezdomovectví: v kontextu ambulantních sociálních služeb*. Praha: Portál, 2012, s. 97.

³³ Rozhovor Petry BOTKOVÉ (studentka Karlova Univerzita) s „L“ (osoba, která má osobní zkušenost s bezdomovectvím), dne 20. 5. 2019 v Praze. Přepis rozhovoru uložen v osobním archivu tazatelky v Praze.

zajišťuje pocit jistoty, kde se cítí přirozeně a útulně. Každodenním pocitem člověka bez domova je naproti tomu všudypřítomná nejistota a pocit permanentního ohrožení.³⁴ Co se týče alternativ toho, kde narátor přespával, kde se zdržoval první měsíce na ulici, byla to pouze lavička na různých místech po Praze. Později si postavil stan a „obydlí“ v odlehlejších místech – jsou to například často využívané větší plochy, které připomínají louku či les. Kvůli bezpečí narátorů nechci zmiňovat přímé lokace.

Narátori R a Z žijí ve stavebních buňkách: „*Tady na tom místě sem bydlel přes deset let. Ale to sem začínal se stanem. Potom sem si postavil boudu, jednu boudu, potom druhou boudu, třetí boudu. No a nějaký ty léta jsem tady bydlel. Jezdili sem policajti jo, to jo. No a potom jednoho krásnýho dne sem přijela taková delegace, a ptali sem mě, jestli nechci buňku. Tak já sem si myslel, že si ze mě dělaj srandu ne! Chci! No tak jo! A za tři dny, přijelo auto jeřáb a už sem to tady měl. Byla zničená. Podlahu jsem musel dělat, byla i díra v tý stěně jedný, to sem musel zadělat. No a potom shánět lina a nábytek a postel. Čirou náhodou ji mám. Je zajímavý, že to dělá jenom devítka.*“³⁵

„*Je teda pravda, že žijem tady jak se říká bez elektriky, bez vody, nám to neschází. My máme autobaterie, že jo, na tom svítíme. Máme plyn, máme vodu... sme prostě přírodní lidi, no. My nejsme z těch paneláků tady, který tady, uhodí deset plus a už nosej čepice, kulichy a todle. No to kdepák. Já jsem celou zimu odnosil v sandálech.*“³⁶

V rámci magistrátu hl. města Prahy vznikl projekt Revitalizace Brownfieldů, je do ní zapojená i Městská část Praha 9. Lidem bez domova je umožněno bydlet především ve stavebních buňkách a starat se o své okolí. Často jde o prázdné lokality. Základní podmínka pro fungování v buňce je: každý má svůj rajon, který musí uklízet (odpadky, udržovat zeleň apod.). Zároveň v buňce nemůže mít člověk „na černo“ někoho dalšího a musí mít souhlas, pokud s ním chce někdo další buňku sdílet. Více o projektu a toho, jak funguje, lze najít v první části přednášky *Bezdomovectví a ekologie*³⁷, kterou pořádalo uskupení *Bezdomovci, lidé jako my*.

Narátorka M řeší krajní situace s absencí bydlení následovně: „*Stalo se mi, že sem třeba jednu noc, když mi haprovaly třeba peníze, že sem šla z ubytovny na*

³⁴ KELLER, Jan. *Posvěcení bezdomovců: úvod do sociologie domova*, s. 15.

³⁵ Rozhovor Petry BOTKOVÉ (studentka Karlova Univerzita) se „Z“ (osoba, která má osobní zkušenost s bezdomovectvím), dne 4. 7. 2019 v Praze. Přepis rozhovoru uložen v osobním archivu tazatelky v Praze.

³⁶ Rozhovor Petry BOTKOVÉ (studentka Karlova Univerzita) s „R“ (osoba, která má osobní zkušenost s bezdomovectvím), dne 2. 5. 2019 v Praze. Přepis rozhovoru uložen v osobním archivu tazatelky v Praze.

³⁷ *Bezdomovci, lidé jako my. To není můj bordel – bezdomovci v kontextu ekologie*. [Online] Dostupné z URL: <https://www.facebook.com/lidejakomy/videos/799837517152906/> [Cit. 2020-01-02].

ubytovnu, tak sem tu noc projezdila v tramvaji nebo autobuse... Když to bylo víc dní, tak sem mohla přespat u mojego kamaráda na Letný... u něj mám i schovaný věci, který nechci tahat s sebou... V zimě je to blbý, ale v létě sem sebou nosila deku, ručník a polštáře... a když sem byla po noční, protože loď (Loď Hermes), to neberou, ráno vás tam nepustěj se vyspat, tak sem sebou plácla na Karláku na travičku.“³⁸

Narátorka E popisuje svůj první den na ulici s ohledem na strach, který prožívala: *„No, tak první den sem spala na Čerňáku pod mostem... já jsem nezahmouřila oči, protože já sem byla nervózní a co se stane jo, a hluk. No, pak sem si našla partu a cítila sem se líp. Protože já sem byla fakt nervózní a když chodíte třeba fárat³⁹ do popelnice, já sem stála vod nich kilometr daleko, sem se styděla. A hrozně. To bylo hrozný vopravdu, ze začátku hrozný... ale teď už je mi to taky jedno.“⁴⁰* Především ženy vyhledávají na ulici oporu a snaží se získat bezpečí prostřednictvím zapojení se do nějakého již vytvořeného společenství – komunity. Často pak v rámci této komunity žena najde partnera. Mimo bezpečí jim pomohou například se stavěním přístřeší nebo sháněním financí apod. Někdy bohužel dochází k násilí či zneužívání a žena s mužem i přesto ve svazku setrvá. Důvody se liší, ale jeden z hlavních je to, že pocit samoty a život v osamění na ulici je pro ně více ohrožující. Vztahy ženy udržují i mezi sebou a potkala jsem už i pár starších dam, které spolu žily na ubytovně a mimo přátelství si vypomáhaly například finančně.

Ženy o sebe také více pečují a sociální propad vnímají narátorky také z pohledu toho „jak vypadají“. Cítí tlak společnosti, že ženy mají být „hezké a upravené“. Zmiňovala se o tom i narátorka K: *„No. Po třech dnech na tý ulici už jsem se přezouvala tam v Letňanech u nákupáku boty, protože v noci jsem byla na lavičce, ale tak abych se nepohybovala mezi bezdomovcema, protože já se jich bojím těch lidí, nevím co od nich můžu čekat. Třeba na tom byli stejně jak já, ale já se bojím, protože jako nevím co se může stát. No a tak jsem se přezouvala tam v Letňanech a jela jsem. Lidi do práce měli sandálky a já měla tlustý ponožky a nějaký starý boty nebo co to bylo a tak jsem jela prostě do Letňan s kufrem, tam jsem vystoupila. Už mě začalo bejt jedno, že po ně čuměj. V tu chvíli jako už člověk klesá úplně a furt mu to vadí hrozně. Pořád jako nějak a už je z toho unavenej, má hlad, nemá kam jít a prostě ztrácí tu naději jako že se něco podaří,*

³⁸ Rozhovor Petry BOTKOVÉ (studentka Karlova Univerzita) s „M“ (osoba, která má osobní zkušenost s bezdomovectvím), dne 7. 6. 2019 v Praze. Přepis rozhovoru uložen v osobním archivu tazatelky v Praze.

³⁹ „Fárat“ znamená hledat v popelnících/kontejnerech jídlo, oblečení nebo jakékoliv jiné věci, které by se dali ještě nějak zužitkovat.

⁴⁰ Rozhovor Petry BOTKOVÉ (studentka Karlova Univerzita) s „E“ (osoba, která má osobní zkušenost s bezdomovectvím), dne 14. 5. 2019 v Praze. Přepis rozhovoru uložen v osobním archivu tazatelky v Praze.

*vyřeší, že něco bude. No, takže vlastně v takovýhle situaci nemůžete ani do práce, ani neopustíte ten svůj kufří, protože to už jsou jediný vaše věci co máte.*⁴¹

Prvotně člověk potřebuje uspokojit své základní životní potřeby – zahnat hlad, být v teple, mít místo, kde si může odpočinout atd. Až poté může mít sílu řešit ostatní věci. Ženské bezdomovectví je v mnoha ohledech specifické, a proto odkazují na knihu *Život na druhém břehu: příběhy pražských žen bez domova*⁴², kde je tato problematika podrobně zpracována.

*„Jo a takže jako mě ani ty peníze nějak nelákaj, protože když to vezmete, tak člověk už nic moc nepotřebuje, hygienu si vyfasujete tady, že jo, jednou za měsíc, ta vám vydrží, no a nějaký dvoje kalhoty na převlečení, když si jedny umažete, jednu sukni a nazdar. Čím víc toho máte, tím je to sychr.“⁴³ Získat materiální pomoc je možné především v sociálních službách, které jsou určeny pro osoby bez domova, podléhají však pravidlům a jsou omezené množstvím i intervalem vydávání. Občas jsou tyto materiální potřeby i zpoplatněné, aby tak nedocházelo k jejich zneužívání. V rámci neziskových organizací, které poskytují sociální služby pro lidi bez domova, existují i služby terénní. „*Ted' jedu na to, že prostě chodim každý ráno sem... támhle přijede auto, támhle stojí lidi, já tam jdu třeba dvakrát. Dá mi polívku... a to co se najde... a vypomáháme si s Vasilem... Když půjdu ted'ka támhle do hospody, tak mi dá hospodský třicet korun. Ale né proto, že bych byl nějaký šéf. Ale von třeba řekne potřebuju to, to, to. Minule sháněl květináče, tak sme mu s Vasilem donesli květináče co jsme našli, šup a dal nám stovku.*“⁴⁴*

Kromě nízkoprahových denních center, které bývají spíše v centru Prahy, tak mohou lidé využívat sociální služby i v odlehlých místech, včetně materiální a potravinové pomoci – výdej polévky. Často jsou lidé bez domova osočováni z řad veřejnosti, že zapáchají. Dostat se však k možnosti sprchy, nového oblečení či vyprání a usušení věcí je někdy obtížné.

Finance a služby si pak narátoři obstarávají více způsoby, kromě již zmíněného prodeje věcí, které najdou při „fárání“⁴⁵: „*Pak sem šla když mi začaly docházet peníze... tak sem šla na tu Pernerku (azylový dům – pozn. autorky) a podarilo*

⁴¹ Rozhovor Petry BOTKOVÉ (studentka Karlova Univerzita) s „K“ (osoba, která má osobní zkušenost s bezdomovectvím), dne 4. 11. 2018 v Praze. Přepis rozhovoru uložen v osobním archivu tazatelky v Praze.

⁴² BANDIT, Rad. *Naděje je na druhém břehu: životy pražských žen bez domova*. Praha: Broken Books, 2016.

⁴³ Rozhovor Petry BOTKOVÉ (studentka Karlova Univerzita) s „J“ (osoba, která má osobní zkušenost s bezdomovectvím), dne 28. 5. 2019 v Praze. Přepis rozhovoru uložen v osobním archivu tazatelky v Praze.

⁴⁴ Rozhovor Petry BOTKOVÉ (studentka Karlova Univerzita) s „A“ (osoba, která má osobní zkušenost s bezdomovectvím), dne 21. 5. 2019 v Praze. Přepis rozhovoru uložen v osobním archivu tazatelky v Praze.

⁴⁵ Bývají to i staré knihy, které se pak snaží prodat do antikvariátů.

*se mi sehnat, bydlela sem tam za to ze sem myla koupelnu.*⁴⁶ Přivýdělký jsou různé. Práce na nelegálním pracovním trhu však převládá. Pokud se pak jedná o práci na pracovní smlouvy, nejčastěji se setkávám s hlídacími agenturami či úklidovými službami a práce je vykonávána na dohodu o provedení práce nebo dohodu o pracovní činnosti. Sehnat si práci je často pro narátory těžké s ohledem na více faktorů. „*No můj život teďka vypadá příšerně, protože opět zase nemůžu sehnat práci, protože všude chtěj, já nemám nárok na podporu, že jo, protože nemám odpracovaný dva roky v celku jakoby. Takže nemám nárok na podporu, takže L. naštěstí umí sehnat nebo si přivydělá jako tady někdy trošku. Ale prostě buď chtěj zdravotní průkaz, trestní rejstřík, životopis po mě, já neumím psát životopisy jo. Takže na tom to většinou zkrachuje prostě.*“⁴⁷

Téma, které se v rozhovorech objevovalo, byla i problematika výstupu z výkonu trestu odnětí svobody či vazby. „*Vylezete ven a ste zpátky na ulici, tam kde ste byla, takže... znovu sem se musel zvedat, postavit se na ty nohy aby to vyšlo tak jak sem byl předtim. Jo? Což je dost krušný no, a je to těžký, špatně se zvedá na ty nohy. Každěj vám to vyčítá, dneska je to normálně běžný, že vám vyčtou... což je dost, deprimující.*“⁴⁸ Při výstupu z výkonu trestu odnětí svobody má člověk nárok na dávku mimořádné okamžité pomoci (zkratkou MOP). Výše částky je 1 000 Kč. Pokud člověk při výstupu z výkonu trestu nějaké peníze má, výše MOP se mu o ni sníží. Velká část lidí, kteří vychází z vazby nebo výkonu trestu odnětí svobody končí na ulici nebo se na ulici brzy ocitnou, protože jim chybí zázemí. Najít si práci, když člověk nemá čistý trestní rejstřík, je velmi obtížné. Zápis v trestním rejstříku znamená u většiny zaměstnavatelů okamžitou stopku. Nezáleží pak často na tom, jestli se uchazeč hlásí na nekvalifikovanou dělnickou práci nebo míří do managementu. Bezúhonnost dnes požadují všude. Přitom by stačilo poměrně málo: nehodnotit uchazeče o práci výhradně podle skutečnosti, zda byl soudně trestán, ale přistupovat k jeho hodnocení komplexně.⁴⁹ Narátoři navíc byli často souzení především proto, že neplatili výživné. Drtivou většinu narátorů nemožnost získat práci vede k negativním emocím a posiluje v nich předsudky – např. zaměstnávání cizinců na území České republiky je likvidační, protože pak nezbyvá práce pro ně.

⁴⁶ Rozhovor Petry BOTKOVÉ (studentka Karlova Univerzita) s „M“ (osoba, která má osobní zkušenost s bezdomovectvím), dne 7. 6. 2019 v Praze. Přepis rozhovoru uložen v osobním archivu tazatelky v Praze.

⁴⁷ Rozhovor Petry BOTKOVÉ (studentka Karlova Univerzita) s „D“ (osoba, která má osobní zkušenost s bezdomovectvím), dne 20. 5. 2019 v Praze. Přepis rozhovoru uložen v osobním archivu tazatelky v Praze.

⁴⁸ Rozhovor Petry BOTKOVÉ (studentka Karlova Univerzita) s „V“ (osoba, která má osobní zkušenost s bezdomovectvím), dne 6. 4. 2019 v Praze. Přepis rozhovoru uložen v osobním archivu tazatelky v Praze.

⁴⁹ Srov. MRÁZ, Miroslav. *Trestní bezúhonnost v přístupu k zaměstnání*. Poradna pro občanství a lidská práva. 2016.

V rozhovorech na jednu stranu zaznívalo, že jsou narátoři se svým osudem smíření, ale zároveň se u nich objevoval strach z budoucnosti. Závěrem zmiňuji citaci z rozhovoru s narátorkou K, protože v tom, co řekla, spatřuji každodenní zkušenost, kterou zažívají lidé bez domova trvale – nejistotu. „*Ale ten zlom může nastat den ze dne. To fakt může najednou už z hodiny na hodinu... za hodinu tady může zaklepat (majitel ubytovny – poznámka autorky) a říct za 14 dní se musíte vystěhovat. Takže je to, furt žijete v hrozný nejistotě... To už není jako normální žítí. A ta nejistota tohoto bydlení, co já vim jako, si zlomím nohu, nebudu moct chodit mejt nádobí a jsem na ulici a mám po srandě a pro mě to pak nemá smysl vůbec žít protože... já bych nechtěla žít jako sousta těch lidí.*“⁵⁰

Bezdomovectví nesouvisí jen s člověkem samotným, ale i celospolečenskou situací – a také se situací globální, ekonomickou a politickou.

Naše vztahy a společnost kolem nás

Jaký mají narátoři pocit, či jakou mají zkušenost se vztahem s „obyčejnými“⁵¹ lidmi i mezi sebou – zde vyvstala otázka jejich komunity. Komunita evokuje vzájemnost, spolupráci, prostorovou i lidskou blízkost, zajištěnou péči a starostlivost o druhé. Především podporuje pocit jistoty a bezpečí, stejně tak jako je zaručeným zdrojem a budováním osobní identity.⁵² Zároveň má funkci negativní, která utlačuje, omezuje své členy a odpuzuje nečleny. Znamená to tedy, že komunita jednak spojuje, jednak rozděljuje. Člověk potřebuje v životě někam patřit (skupiny, komunity). S tím souvisí otázka hranic vůči těm, kdo nejsou členy dané komunity (pospolitosti).⁵³

Poměry, ve kterých narátoři vyrostli, je někdy ovlivnily opravdu negativně. Většinou narátorům nefungovala rodina původní a ani vlastní. U narátorek bylo tématem mateřství, narátoři se moc o dětech bavít nechtěli, a pokud ano, řekli jen, že děti mají, ale že se s nimi nestýkají. Nynější vztahy, ať už milostné nebo kamarádské, jsou pro ně problematické především kvůli důvěře. Stejně jako v jiných společenských uskupeních, i tady platí, že strukturně se skupina dělí na několik dalších podskupin, mezi kterými vzniká napětí: „*Sou (lidé bez domova – pozn. autorky) dobrý a špatný. Já sem třeba snažila sem jim pomoci a vzala sem je sem a voni vás ještě okradou určitý lidi, jo. A znám je třeba hodně dlouho ty lidi, a vokradou. Pak sou ještě... jedna holka ná E. vem si tohle tohle, sou opravdu různý, bezdomovci jako. Nebo sou prasata... to byste neřekla, když potkáte a řekla byste je to bezdomovec a je čistej a to. A bydlí ve stanu. Ně vopravdu.*“⁵⁴

⁵⁰ Rozhovor Petry BOTKOVÉ (studentka Karlova Univerzita) s „K“ (osoba, která má osobní zkušenost s bezdomovectvím), dne 4. 11. 2018 v Praze. Přepis rozhovoru uložen v osobním archivu tazatelky v Praze.

⁵¹ VANĚK, Miroslav, ed. *Obyčejní lidé?!: pohled do života tzv. mlčící většiny: životopisná vyprávění příslušníků dělnických profesí a inteligence.*

⁵² Keller, *Posvícení bezdomovců: úvod do sociologie domova*, s. 24.

⁵³ Keller, *Posvícení bezdomovců: úvod do sociologie domova*, s. 41.

⁵⁴ Rozhovor Petry BOTKOVÉ (studentka Karlova Univerzita) s „E“ (osoba, která má osobní zku-

Narátor Z hovoří o zkušenosti, kdy mu „starší bezdomovci“ pomohli zorientovat se v tom, jak se žije na ulici, protože když se na ni ocitl, nevěděl, co má dělat. Zároveň dnes po špatných zkušenostech dodává: „*jako, co sem na ulici, tak se spolím sám na sebe. Jako mám kamarády, hafo, ale abysem dal ruku do ohně za ně, že mi pomůžou někdy, to ne, nikdy. Nikdy, nevěřím prostě.*“⁵⁵ Co zůstává pro všechny narátory stejné je, že zůstávají de facto sami. Zásadní, co jsem poznala v praxi je, že často jedinou blízkou bytostí, kterou mají, je pes⁵⁶ nebo jiné zvíře (například kočka). Nikdy je nezklamou a jsou s nimi i v těch nejtěžších situacích.

Domov pomáhá mimo jiné řešit problém s vlastní identitou, protože bývá trvalejší, časově i prostorově rozlehlejší než každý z jeho obyvatel. Pocit toho, že jsem někde doma, mi dává možnost identifikovat se s něčím, co mě spojuje s lidmi, kteří zde byli přede mnou, ale budou i po mě. Člověk bez domova žádnou takovou oporu nemá. Život *nikde* se stal jeho údělem a marně hledá „ostrov“, který by ho mohl ochránit před anonymitou, která ho ustavičně obklopuje a pohlcuje.⁵⁷

Co se týče vztahu společnosti k narátorům, většina mluvila o zkušenostech dobrých, kdy kolemjdoucí například sami od sebe narátorům věnovali jídlo. V roce 1993 a 1996 proběhly výzkumy organizace Naděje, které se zaměřily na otázku vztahu společnosti k lidem bez domova. V roce 1993 na otázku, kdo jsou bezdomovci, nejvíce procent obsáhla odpověď *opilci, flákači, zloději, kriminální živly*. Druhá otázka se dotazovala na to, jak se člověk může stát bezdomovcem. Největší zastoupená odpověď: *nechce se mu pracovat*. Poslední otázka se týkala toho, jak by se mělo bezdomovectví řešit: *zavřít; měla by se postarat policie*. Na podzim 1996, po třech letech, byla zopakována anketa týkající se bezdomovců. Otázky byly shodné jako v roce 1993, jen třetí otázka byla trochu jinak formulovaná. Na první otázku nejvíce lidí odpovědělo, že to *nedokáže posoudit*, hned za ní ale bylo *kriminální delikventi*. Na druhou otázku byla nejčastější odpověď stejná jako v roce 1993, tedy *nechce se jim pracovat*. Odpověď na třetí otázku byla také shodná: *policie – represivně*.⁵⁸ Postoj společnosti byl jasný: „*Převládají tendence posuzovat bezdomovce jako představitel protispolečenských proudů, přisuzovat jim asociálnost a antisociálnost. Zdá se, že tradiční paradigmatata veřejnosti zcela*

šenost s bezdomovectvím), dne 14. 5. 2019 v Praze. Přepis rozhovoru uložen v osobním archivu tazatelky v Praze.

⁵⁵ Rozhovor Petry BOTKOVÉ (studentka Karlova Univerzita) se „Z“ (osoba, která má osobní zkušenost s bezdomovectvím), dne 4. 7. 2019 v Praze. Přepis rozhovoru uložen v osobním archivu tazatelky v Praze.

⁵⁶ Je to ale také ovlivněné tím, že většinu narátorů jsem poznala přes organizaci Psi život, která pomáhá lidem na ulici a jejich zvířatům. Neplatí, že každý člověk bez domova má psa.

⁵⁷ Keller, *Posvácení bezdomovců: úvod do sociologie domova*, s. 15.

⁵⁸ HRADECKÁ, Vlastimila a Ilja HRADECKÝ. *Bezdomovství – extrémní vyloučení*. Praha: Naděje, 1996. ISBN 80-902292-0-4, s. 8-9.

postačují a většinou je lze klasifikovat jako nepřátelská. Při výzkumech názorů občanů převládá vysoká stereotypie, nepřipravenost odpovídat a komunikovat, často zkreslená interpretace, známky distancovanosti a neangažovanosti.“⁵⁹

V rámci projektu *Hodnotové pozadí* postojů vůči vybraným vyloučeným skupinám vychází publikace: *Inventura předsudků*. Jedna kapitola je zaměřena na problematiku bezdomovectví v tom ohledu, jak na něj pohlíží většinová společnost a srovnává zde léta 2008 a 2010. Výzkumníci respondentům pokládaly otázky: Proč se lidé stávají bezdomovci, kdo je bezdomovec, jaké mají respondenti s lidmi bez domova zkušenosti, a zda se má „bezdomovcům“ pomáhat. *„Je evidentní, že veřejnost upřednostňuje institucionální pomoc před tou osobní. Obecně pomoc bezdomovcům není zdaleka samozřejmá, podle názorů veřejnosti existují skupiny, které pomoc potřebují mnohem naléhavěji. Na druhou stranu jsou i takové skupiny, jež si pomoc spíše nezaslouží. V případě bezdomovců je pro některé participanty rozhovorů přijatelné pomáhat jim třeba nákupem časopisu Nový prostor. Jiné způsoby osobní pomoci jsou buď zcela odmítány, nebo k nim dochází jenom nárazově. To samozřejmě platí především pro postoje lidí, kteří nepracují v sociálních službách, ti mají o pomoci úplně jiné představy. Osobně už pomáhají, často nejen v rámci instituce, ale také ve svém volném čase.“⁶⁰*

Je potěšující, že narátoři kolem sebe mají lidi, kteří je vnímají tak, že spadají do jejich občanského (sociálního) prostoru a jakýmkoliv způsobem se jim snaží pomoci – ať už materiálně, finančně či psychicky a emočně. V jednom případě dokonce „lidé z paneláku“ opékali buřty s narátory u nich před „boudou“. Osobní setkávání člověka s člověkem zde zapůsobilo kladně.

Negativně narátoři vidí především situace, kdy je ostatní lidé vidí poprvé. Hodně se v rozhovorech dotýkali toho, že se cítí být cílem různých předsudků, především, že jsou spojováni s pitím alkoholu. *„Na té ulici se najdou lidi, který nemyslí na alkohol, myslí na to, jak se z té ulice postavit na nohy. Těch je ale opravdu hodně málo... nejdív jsou vidět ti co chlastaj.“⁶¹* Při nahrávání jednoho rozhovoru v parku měl u sebe narátor plechovku energy drinku. Kolem nás projel policista na motorce, z dálky si nás prohlédl, vzápětí se otočil a přijel až k nám. První věta, kterou nám sdělil, směřovala k tomu, že je zde zakázáno pít alkoholu. Když uviděl, že se jedná o energy drink, omluvil se a odjel.

⁵⁹ HRADECKÁ, Vlastimila a Ilja HRADECKÝ. *Bezdomovství – extrémní vyloučení*, str. 10.

⁶⁰ ŠMÍDOVÁ, Michaela, Martin VÁVRA a Tomáš ČÍŽEK. *Inventura předsudků*. Praha: Academia, 2017. Společnost (Academia). ISBN 978-80-200-2731-3, s. 109.

⁶¹ Rozhovor Petry BOTKOVÉ (studentka Karlova Univerzita) s „V“ (osoba, která má osobní zkušenost s bezdomovectvím), dne 7. 6. 2019 v Praze. Přepis rozhovoru uložen v osobním archivu tazatelky v Praze.

Prvotní hybnou silou při výběru tématu bylo dát narátorům *hlas*. Tedy umožnit lidem, kteří jsou v dějinách často opomíjeni, promluvit. Studie ukazuje možný směr výzkumu fenoménu bezdomovectví jak před, tak v polistopadové době na území tehdejšího Československa pomocí metody orální historie. Zároveň přináší vzhled do života lidí na okraji společnosti pro většinovou populaci.

Použité zdroje / References

Literatura

HRADECKÁ, Vlastimila a Ilja HRADECKÝ. *Bezdomovství – extrémní vyloučení*. Praha: Naděje, 1996. ISBN 80-902292-0-4.

KELLER, Jan. *Posvácení bezdomovců: úvod do sociologie domova*. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON), 2013. Sociologické aktuality. ISBN 978-80-7419-155-8.

MAREK, Jakub, Aleš STRNAD a Lucie HOTOVCOVÁ. *Bezdomovectví: v kontextu ambulantních sociálních služeb*. Praha: Portál, 2012. ISBN 978-80-262-0090-1.

MATOUŠEK, Oldřich, Pavla KODYMOVÁ a Jana KOLÁČKOVÁ, ed. *Sociální práce v praxi: specifika různých cílových skupin a práce s nimi*. Vyd. 2. Praha: Portál, 2010. ISBN 978-80-7367-818-0.

MRÁZ, Miroslav. *Trestní bezúhonnost v přístupu k zaměstnání*. Poradna pro občanství a lidská práva. 2016. ISBN 978-80-905682-3-5.

RÁKOSNÍK, Jakub a Igor TOMEŠ. *Sociální stát v Československu: právně-institucionální vývoj v letech 1918-1992*. Praha: Auditorium, 2012. ISBN 978-80-87284-30-8.

RATAJ, Jan a Přemysl HOUDA. *Československo v proměnách komunistického režimu*. V Praze: Oeconomica, 2010. ISBN 978-80-245-1696-7.

ŠMÍDOVÁ, Michaela, Martin VÁVRA a Tomáš ČÍŽEK. *Inventura předsudků*. Praha: Academia, 2017. Společnost (Academia). ISBN 978-80-200-2731-3.

VANĚK, Miroslav. *O orální historii s jejími zakladateli a protagonisty*. Praha: Centrum orální historie Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR, 2008. Hlasy minulosti. ISBN 978-80-7285-107-2.

VANĚK, Miroslav a Pavel MÜCKE. *Třetí strana trojúhelníku: teorie a praxe orální historie*. 2., přepracované a doplněné vydání. Praha: Univerzita Karlova v Praze, nakladatelství Karolinum, 2015. Orální historie a soudobé dějiny. ISBN 978-80-246-2931-5.

VANĚK, Miroslav a Lenka KRÁTKÁ, ed. *Příběhy (ne)obyčejných profesí: česká společnost v období tzv. normalizace a transformace*. Praha: Karolinum, 2014. Orální historie a soudobé dějiny. ISBN 978-80-246-2813-4.

VANĚK, Miroslav, ed. *Obyčejní lidé?!: pohled do života tzv. mlčící většiny: životopisná vyprávění příslušníků dělnických profesí a inteligence*. Praha: Academia, 2009. Historie (Academia). ISBN 978-80-200-1791-8.

VÁGNEROVÁ, Marie, Jakub MAREK a Ladislav CSÉMY. *Bezdomovectví ve středním věku: příčiny, souvislosti a perspektivy*. Praha: Univerzita Karlova, nakladatelství Karolinum, 2018. ISBN 978-80-246-4054-9.

Články v periodikách

ŠAFAŘÍKOVÁ, Marie. *Lidé bez domova*. in: Sociologický časopis. 1994, str. 373-380.

Kvalifikační práce

BOTKOVÁ, Petra. *Jak se žilo před a po roce 1989 pohledem lidí bez domova*. 2020. Diplomová práce. Univerzita Karlova.

VAŠÁT, Petr. „SME NA JEDNÝ LODI“: *Organizace, praxe a časoprostor třídy nejchudších v prostřední postsocialistické České republiky*. 2013. Disertační práce. Západočeská univerzita v Plzni.

Internetové zdroje

Výzkumný ústav práce a sociálních věcí. Sčítání osob bez domova [Online] Dostupné z URL: <https://www.vupsv.cz/2019/04/05/scitani-osob-bez-domova/> [Cit. 2019-11-1].

Housing first guide: ETHOS – European Typology of Homelessness and housing exclusion [Online] Dostupné z URL: <http://housingfirstguide.eu/website/ethos-european-typology-of-homelessness-andhousing-exclusion/> [Cit. 2019-11-1].

Kdo to platí: Češi bez domova. Platforma pro sociální bydlení. [Online] Dostupné z URL: https://www.mall.tv/kdo-to-plati/cesi-bez-domova-problem-ktery-ma-levnejsi-reseni?fbclid=IwAR2cqHGetgEA0GUj3y4bDZzFkURY_0TGtAe3Iu2opggi5bFTha3BDk-U1c [Cit. 2020-01-02].

VEČERNÍK, Jiří. *Proměny a problémy české sociální politiky*. in Sociologický časopis. [Online] Dostupné z URL: <http://sreview.soc.cas.cz/upload->

s/0680022d7a7151150edf6787bab278dd0efb5081_573_507vecernik18.pdf [Cit. 2019-12-14].

Asociace vzdělavatelů v sociální práci. Sociální práce. [Online] Dostupné z URL: http://www.socialniprace.cz/soubory/4-2006_bezdomovectvi-120116134722.pdf [Cit. 2019-11-3].

Bezdomovci, lidé jako my. *To není můj bordel – bezdomovci v kontextu ekologie*. [Online] Dostupné z URL: <https://www.facebook.com/lidejakomy/videos/799837517152906/> [Cit. 2020-01-02].

Rozhovory

Rozhovor Petry BOTKOVÉ (studentka Karlova Univerzita) s „A“ (osoba, která má osobní zkušenost s bezdomovectvím), dne 21. 5. 2019 v Praze. Přepis rozhovoru uložen v osobním archivu tazatelky v Praze.

Rozhovor Petry BOTKOVÉ (studentka Karlova Univerzita) s „D“ (osoba, která má osobní zkušenost s bezdomovectvím), dne 20. 5. 2019 v Praze. Přepis rozhovoru uložen v osobním archivu tazatelky v Praze.

Rozhovor Petry BOTKOVÉ (studentka Karlova Univerzita) s „E“ (osoba, která má osobní zkušenost s bezdomovectvím), dne 14. 5. 2019 v Praze. Přepis rozhovoru uložen v osobním archivu tazatelky v Praze.

Rozhovor Petry BOTKOVÉ (studentka Karlova Univerzita) s „J“ (osoba, která má osobní zkušenost s bezdomovectvím), dne 28. 5. 2019 v Praze. Přepis rozhovoru uložen v osobním archivu tazatelky v Praze.

Rozhovor Petry BOTKOVÉ (studentka Karlova Univerzita) s „K“ (osoba, která má osobní zkušenost s bezdomovectvím), dne 4. 11. 2018 v Praze. Přepis rozhovoru uložen v osobním archivu tazatelky v Praze.

Rozhovor Petry BOTKOVÉ (studentka Karlova Univerzita) s „L“ (osoba, která má osobní zkušenost s bezdomovectvím), dne 20. 5. 2019 v Praze. Přepis rozhovoru uložen v osobním archivu tazatelky v Praze.

Rozhovor Petry BOTKOVÉ (studentka Karlova Univerzita) s „M“ (osoba, která má osobní zkušenost s bezdomovectvím), dne 7. 6. 2019 v Praze. Přepis rozhovoru uložen v osobním archivu tazatelky v Praze.

Rozhovory Petry BOTKOVÉ (studentka Karlova Univerzita) s „R“ (osoba, která má osobní zkušenost s bezdomovectvím), dne 2. 5. 2019 a 10. 6. 2019 v Praze. Přepis rozhovorů uložený v osobním archivu tazatelky v Praze.

Rozhovory Petry BOTKOVÉ (studentka Karlova Univerzita) s „V“ (osoba, která má osobní zkušenost s bezdomovectvím), dne 6. 4. 2019 a 7. 6. 2019 v Praze. Přepisy rozhovorů uloženy v osobním archivu tazatelky v Praze.

Rozhovor Petry BOTKOVÉ (studentka Karlova Univerzita) s „Z“ (osoba, která má osobní zkušenost s bezdomovectvím), dne 4. 7. 2019 v Praze. Přepis rozhovoru uložen v osobním archivu tazatelky v Praze.

O autorce: *Mgr. Petra Botková, DiS.* je sociální pracovnice a od roku 2021 doktorandka na Fakultě humanitních studií UK. V současné době se zabývá dějinami sociálních pracovníků – sociálních kurátorů a tématu bezdomovectví před rokem 1989 na území tehdejšího Československa.

E-mail: petra.botkova90@gmail.com

ORCID: 0000-0001-8325-2403